

Александров Д.В., Александрова Г.И., Шкода Н.А. УДК 377.091(477.64) «1923/1930» РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ОКРУГУ В 1923–1930 РР.

Анотація. У науковій статті досліджується проблема розвитку професійних учбових установ Мелітопольського округу в 1923 – 1930 рр., їх матеріальну базу, джерела фінансування, спеціалізація. Аналізуються особливості функціонування профікіл сільськогосподарської, індустріально-технічної, медичної і соціально-економічної спрямованості в регіоні. Дається характеристика реорганізаційних змін в цих установах Мелітопольського регіону у другій половині 20-х рр.

Ключові слова: система освіти, професійно-технічні навчальні заклади, Мелітопольський округ.

Аннотация. В научной статье исследуется проблема развития профессиональных учебных учреждений Мелитопольского округа в 1923 – 1930 гг., их материальная база, источники финансирования, специализация. Анализируются особенности функционирования профкиол сельскохозяйственной, индустриально-технической, медицинской и социально-экономической направленности в регионе. Дается характеристика реорганизационных изменений в данных учреждениях Мелитопольского региона во второй половине 20-х гг.

Ключевые слова: система образования, профессионально-технические учебные заведения, Мелитопольский округ.

Summary. The article examines the problem of development of technical and vocational educational establishments in Melitopol district from 1923 to 1930. Authors analyze the financial base, sourcing, specialization of full-time technical and vocational training educational institutions in Melitopol district.

It was found out, that during 1920th the network of vocational training facilities and public technical education establishments in Melitopol district was increased. This group of educational establishments was presented by technical secondary schools, labour colonies, courses and factory training. They can be classified as agricultural vocational schools, industrial technical colleges, medical and socio-economic institutions.

The most numerous were agricultural vocational schools. It is explained by mainly agrarian specialization of Melitopol district. The most known schools of this type are Novomikolaivska agricultural school, and Bogdanivska vocational school. Industrial technical colleges of the Melitopol district carried out the preparation of turners from metal and tree treatment, of locksmiths and mechanics. There were also numerous schools of socio-economic specialization: co-operative schools, accounting courses, tailoring courses in this period.

Financial possibilities of local authorities were limited and thus determined the pitiful financial state of most educational establishments of this type. In the second half of the 20-ies in vocational education Melitopol district reorganization changes occur mainly within the existing educational institutions.

Keywords: education establishments, vocational and technical schools, Melitopol district.

Постановка проблеми. Важливою ланкою системи освіти сучасної України є професійно-технічні навчальні заклади. Сьогодні стратегічним завданням в державі є кадрове забезпечення галузей економіки з урахуванням реальних потреб ринку праці та вимог якості трудового потенціалу. Особливу роль у виконанні цього завдання відіграє саме система професійно-технічної освіти, яка органічно пов'язана із суспільним виробництвом і має забезпечувати відтворення трудових ресурсів всіх регіонів держави. Крім того, з набуттям Україною незалежності всі складові її системи освіти, в тому числі й професійно-технічні навчальні заклади, постали перед необхідністю реформування. Оновлення національної системи освіти неможливе без вивчення і урахування досвіду в цій сфері в минулому. В 20-ті рр. ХХ ст. в Радянській Україні в умовах відродження національної культури відбувалось відновлення всієї системи освіти, в тому числі й професійно-технічної сфери. Вивчення процесу відновлення та розвитку професійно-технічної освіти Радянської України у 1920-ті рр. неможливе без дослідження її регіональних особливостей. Лише вивчивши становище професійних навчальних закладів у окремих регіонах, можна отримати найбільш об'єктивне уявлення про розвиток цієї ланки освіти в цілому по Україні. Одним із недосліджених питань історії національної освіти є вивчення розвитку професійних навчальних закладів Мелітопольського округу в 1923–1930 рр.

Аналіз досліджень та публікацій. Дана проблема майже не вивчалась попередніми авторами, тому основним джерелом інформації про розвиток професійних навчальних закладів Мелітопольського округу в 1923 – 1930 рр. є документальні матеріали Державного архіву Запорізької області. Обмежену інформацію з досліджуваної проблеми містять деякі роботи краєзнавчого змісту: Аносов І.П. «Витоки шкільництва та вищої освіти в Мелітополі» [1], Михайлов Б.Д. «Мелітополь: природа, археологія, історія» [2].

Метою даної статті є дослідження становища професійних навчальних закладів Мелітопольського округу в 1923–1930 рр. Спираючись на принципи історизму та об'єктивності при вивченні фактів, планується проаналізувати матеріальну базу, джерела фінансування, спеціалізацію професійних навчальних закладів Мелітопольського округу в 1923–1930 рр.

Викладання основного матеріалу. Протягом 1920-х років мережа закладів професійної освіти на території Мелітопольського округу постійно зростала. Основними типами навчальних закладів були професійні школи (профшколи), трудові колонії, курси та школи ФЗУ (фабрично-заводського учнівства). У документах окружної інспектури народної освіти (окріно) зустрічається наступна умовна класифікація професійних навчальних закладів: сільськогосподарські, індустріально-технічні, медичні та соціально-економічні заклади. Після загального огляду мережі професійних навчальних закладів розглянемо їх становище саме за цією класифікацією.

Зміст першого річного звіту окріно за 1923 – 1924 навчальний рік свідчить про те, що мережа закладів професійної освіти в Мелітопольському окрузі в той час була невеликою. У Мелітополі існували три профшколи з індустріальним ухилом, дві школи фабрично-заводського навчання, у яких загалом навчалось

710 учнів. У окрузі також діяли сільськогосподарська школа «Джекенли», механіко-будівельна школа у Генічеську та школа трудової молоді з сільськогосподарським ухилом у заповіднику «Асканія-Нова». Про матеріальну базу навчальних закладів повідомлялося, що за сільськогосподарськими школами закріплено 607 десятин землі, з якої оброблено 550 десятин польової, 10 десятин луків, стільки ж городу та 3 десятини садів.

Окрім перелічених закладів, до мережі закладів професійної освіти відносилися 3 трудові колонії, у яких навчалося 350 учнів – колишніх вихованців дитбудинків або безпритульних, що вже вийшли зі шкільного віку. За цими закладами було закріплено 412 десятин землі, придатної для обробки, достатню кількість худоби й реманенту. Однак, як відзначалося у звіті, врожайність у колоніях була незадовільною [3, арк. 188].

У 1924 – 1925 навчальному році у мережі професійної освіти відбулися зміни. Після ліквідації Бердянської округи у підпорядкування окріно перейшли 4 аграрних професійних школи – у Ногайську, Обіточній, Молочанську та Новобогданівці. Три з них були прийняті на місцевий бюджет, а Новобогданівська школа і далі існувала на кошти «голландських виселенців» (менонітів).

В Мелітопольському окрузі працювали також школи ФЗУ (фабрично-заводського учнівства) механічного профілю у Великому Токмаку та Мелітополі та ФЗУ мукомолів у Мелітополі. Як тип навчального закладу системи народної освіти в Україні ці школи оформилися на початку 20-х років ХХ ст. для створення системи державних трудових резервів. Вони діяли при підприємствах, для яких готували кваліфікованих робітників з підлітків 14 – 18 років на базі початкової освіти. Строк навчання становив 3 – 4 роки.

Окрім шкіл ФЗУ в окрузі діяли німецька медична школа у Молочанську, яка готувала молодший медперсонал; механічні профшколи у Мелітополі, Астраханці та Генічеську; хімічна профшкола у Мелітополі; 7 агрошкіл - 3 з них були перехідного типу (без поділу на спеціальності) [4, арк. 155].

Зі збільшенням кількості навчальних закладів зростало й навантаження на бюджет, тому окріно намагалася перевести хоча б частину професійних шкіл на державне фінансування. Наприклад, у жовтні 1925 р. інспектура поставила питання про передачу на держбюджет профшкіл, що відійшли до окріно після ліквідації Бердянського округу. В центрі не лише відмовлялися прийняти на державний бюджет місцеві навчальні заклади, а й передавали на утримання округу нові. Так, згідно постанови Ради Народних Комісарів УСРР від 15 липня 1926 р., не зважаючи на протести окріно та окрвиконкому, з державного на місцевий бюджет були передані школи батрацької молоді у Асканії-Нова та Обіточній. Ще раніше, у жовтні 1925 р., Наркомат освіти надіслав до окріно повідомлення про те, що в с. Преслав у 1925 – 1926 навчальному році буде засновано сільськогосподарську профшколу з болгарською мовою викладання, яка має утримуватися за рахунок місцевого бюджету. Лише у разі неспроможності окріно утримувати школу повністю на місцеві кошти, керівництво наркомату обіцяло виділити частину коштів з державного бюджету [4, арк. 212, 213; 5, арк. 124].

Разом з тим у окрузі існували й заклади, що знаходилися на самофінансуванні – це Мелітопольська торгово-промислова профшкола, що відкрилася у 1925 р., та рахівничі курси. Деякі заклади існували на кошти підприємств – школи ФЗУ мірошників (Мелітополь, спілка «Харчосмак») та металістів (Токмак, завод «Червоний козак»). Кустарно-ремісничка школа у Астраханці утримувалася на кошти дитячої колонії «Штейнбах» [6, арк. 218].

Протягом другої половини 1920-х років у системі професійної освіти округу відбувалися здебільшого реорганізаційні зміни у межах вже існуючих закладів. Суттєвих кількісних змін вже не було. Зі звіту окріно за 1-й квартал 1926 – 1927 навчального року відомо, що Преславська сільськогосподарська профшкола, на негайному відкритті якої так наполягав Наркомат освіти, почала працювати лише у 1926 – 1927 навчальному році. Окрім неї, у окрузі відкрилася ще сільськогосподарська профшкола «Комунар». Генічеську механічну школу було реорганізовано в кооперативну, а Мелітопольську школу робітничої молоді перетворено на кустарно-ремісничий відділ політехнічної школи [6, арк. 261]. На кінець 1920-х років, за даними звіту окружної інспектури професійної освіти за 1928 – 1929 навчальний рік, мережа професійних навчальних закладів складалася з 2 індустріально-технічних шкіл, 2 кооперативних шкіл, 2 кустарно-промислових шкіл, 9 сільськогосподарських шкіл, 1 медичної школи та 2 шкіл ФЗУ. Влітку 1929 р. у цій мережі відбулися деякі реорганізаційні зміни: Астраханську профтехшколу було переведено до Велико-Токмацького району для зміцнення зв'язку з виробництвом, сільськогосподарську школу «Червоний козак», що не мала бази для розвитку, переведено з Велико-Токмацького району до Михайлівського, Гнаденфельдську сільськогосподарську школу об'єднано з Молочанською через малу кількість учнів у першій (40% від норми) [6, арк. 261; 7, арк. 49].

Отже, головною причиною, що заважала подальшому розвитку мережі закладів професійної освіти, була нестача бюджетних коштів. Жорстка позиція Наркомату освіти щодо джерел утримання профшкіл, яка пізніше була закріплена у «Положенні про професійну школу» (у п.421 цього документу вказувалося, що профшколи мають утримуватися на кошти місцевого бюджету і тільки як виняток на державному із затвердженням РНК УСРР), не давала можливості розширити мережу профшкіл, оскільки основна частина бюджетних коштів, виділених на потреби освіти, використовувалася на виконання плану загального навчання. Така ситуація негативно впливала на матеріальне становище профшкіл. У звіті окріно за 1925 – 1926 навчальний рік серед основних проблем закладів професійної освіти названі нестача підручників з фахових дисциплін, приладдя для агрокабінетів та агролабораторій у сільськогосподарських школах. Що ж до виробничої діяльності профшкіл, то зазначалося, що з виробничих підприємств «у чистому вигляді» є лише віялочний завод при Астраханській техніко-механічній школі. Господарство сільськогосподарських

шкіл характеризувалося як задовільне. У звітних документах окріно за пізніші роки характеристики матеріальної бази шкіл зовсім немає, тому для розгляду цього питання будемо використовувати матеріали про діяльність навчальних закладів кожної з вертикалей, що дають хоча б часткове уявлення про спеціалізацію профшкіл та їхній матеріальний стан [6, арк. 365].

Найбільша кількість професійних навчальних закладів належала до сільськогосподарської вертикалі, що пояснювалося сільськогосподарським характером Мелітопольського округу. Однак матеріальна база цих шкіл не завжди могла забезпечити якісну підготовку фахівців. Наприклад, опис майна Новомиkolaївської сільськогосподарської школи в 1924 р. свідчить про повну відсутність сільськогосподарського реманенту [8, арк. 35].

Матеріальне становище сільськогосподарської школи «Джекенли», що виникла на місці колишнього лісництва у Друго-Покровському районі після реорганізації дитячої колонії у січні 1924 р., було дещо кращим. Опис майна, складений у січні 1924 р., свідчить, що у її власності знаходилися сільськогосподарський реманент, худоба, але житлові та господарські будівлі школи знаходилися у жахливому стані. Через відсутність навчальних посібників заняття в школі майже не проводилися [9, арк. 167].

Про становище сільськогосподарської школи «Джекенли» в 1928 р. довідуємось з її звіту за 1927 – 1928 навчальний рік. Школа давала загальну сільськогосподарську освіту (вказаний лише один відділ і немає згадки про поділ на спеціальності). Вона утримувалася здебільшого за рахунок коштів районного бюджету (20761 крб.) та прибутків від власного виробництва (7564 крб.). Інформація про те, що власне господарство почало приносити школі якісь прибутки, дає можливість зробити висновок, що її справи почали потроху покращуватися [10, арк. 16].

Численні відомості містяться у документах окріно про Богданівську (Гнаденфельдську) сільськогосподарську школу Молочанського району. У річному звіті про діяльність школи за 1923 – 1924 навчальний рік є не лише опис її майна, а й природничо-економічна характеристика району, в якому знаходилася школа, данні про видатки й прибутки та навіть коротка історія виникнення навчального закладу. Згідно з цим документом, школа почала свою діяльність 1 жовтня 1923 р. Навчалася у ній 30 учнів, а термін навчання становив 2 роки. Ініціатором її заснування виступила сільськогосподарська Спілка голландських вихідців України, яка за домовленістю з окріно, взяла на себе утримання школи протягом двох років. Перший рік виявився для школи важким: жодної допомоги від урядових установ школа не отримала, і Спілці довелося збільшити витрати на її утримання. Як підсобне підприємство школою були орендовані млин та олійниця, які принесли їй 173 крб.66 коп. чистого прибутку. Але у червні 1924 р. підприємство згоріло, і школа залишилася без виробничої бази. Як повідомлялося у звіті, більша частина сільськогосподарського реманенту, що знаходився у розпорядженні навчального закладу, була взята напрокат і не належала школі. Та й цього реманенту не вистачало для успішної роботи школи. Вже у наступному році справи навчального закладу покращилися, та в 1925 р. школа отримала від власного господарства прибуток на суму 2721 крб.31 коп. [11, арк. 22-23].

Пізніші відомості про Богданівську школу відносяться до 1927 – 1928 навчального року. В ній навчалася 30 учнів. В школі існували хімічний, фізичний, ботанічний та агрономічний кабінети та бібліотека. Основним джерелом утримання навчального закладу вже був районний бюджет (11805 крб.40коп. прибутку), а від власного виробництва школа отримала лише 519 крб. 30 коп. [12, арк. 27-33].

Завершуючи огляд навчальних закладів сільськогосподарської вертикалі, слід зазначити, що у другій половині 1920-х років потреба у спеціалістах з сільськогосподарською освітою настільки зросла, що у жовтні 1926 р. окривконком прийняв рішення підтримати клопотання окріно перед Наркоматом освіти про заснування в Мелітопольському окрузі сільськогосподарського технікуму [5, арк. 262].

Матеріали річних звітів окріно свідчать про те, що кількість навчальних закладів індустріально-технічної вертикалі в окрузі була меншою. Вони здійснювали підготовку токарів з обробки металу та дерева, слюсарів, механіків. Матеріальне становище цих навчальних закладів було не менш скрутним, ніж у сільськогосподарських шкіл. Наприклад, у майстернях колишньої ремісничої школи Мелітополя в січні 1925 р. займалися учні двох профшкіл – ФЗУ металістів (50 учнів) і механічної профшколи (163 учня), в той час як приміщення було розраховане лише на 70 чоловік. У майстернях Мелітопольської політехнічної профшколи у лютому 1929 р. не вистачало металообробних верстатів, а на тих, що були в наявності, могли працювати лише 14 учнів. Віялочний завод «Відродження» при Астраханській механіко-технічній профшколі був ліквідований, тому що своїм робітникам та різним установам станом на 1 жовтня 1928 р. він заборгував 73144 крб. 27 коп., а свого значення для школи як навчальна майстерня так і не виконав через постійну нестачу сировини, обладнання та приміщень для власне майстерні [4, арк. 9, 100].

Деякі індустріально-технічні школи отримували досить великі прибутки від власного виробництва у порівнянні з сільськогосподарськими. Наприклад, у Астраханській механіко-технічній профшколі ця цифра у 1927 – 1928 навчальному році склала 6804 крб., у Мелітопольській політехнічній профшколі – 139638 крб.19 коп. Однак значна частина цих прибутків використовувалася на поточні потреби цього ж виробництва, а отже, не могла серйозно покращити матеріальне становище вищезазначених шкіл [13, арк. 59].

Невеликою була й кількість навчальних закладів соціально-економічної вертикалі. У 1920-ті роки це була єдина галузь професійної освіти, де продовжували існувати приватні навчальні заклади. Наприклад, курси бухгалтерії та рахівництва Р.Р. Файтельсона в Мелітополі. Документи окріно свідчать про те, що це був не єдиний приватний заклад: у річних звітах інспектури кінця 20-х років повідомляється про існування курсів крою та шиття, двох приватних рахівничих курсів, роботу яких керівництво окріно характеризувало як «вповні задовольняючу» [14, арк.20; 6, арк. 365].

Ще одним типом навчальних закладів соціально-економічної вертикалі були кооперативні школи. У документах згадується про дві з них – Мелітопольську та Генічеську. Вони готували спеціалістів для торгівельних та кооперативних установ. Джерелами утримання кооперативних шкіл були плата за навчання та кошти з місцевого бюджету. Ще одним джерелом їх існування були надходження від кооперативних установ. Однак основним джерелом утримання була все-таки платня за навчання [15, арк. 5, 26].

Медична вертикаль в окрузі була представлена лише одним закладом – Молочанською медичною школою. Вона виникла ще на початку ХХ ст. на базі місцевої лікарні і на початку 1920-х років, як і інші професійні навчальні заклади, опинилася у тяжкому матеріальному становищі. У своїй доповідній записці від 10 квітня 1923 р. завідуючий школою повідомляв про повну відсутність підручників, наочних посібників, нестачу письмових приладь, а також багатомісячну заборгованість по зарплатні викладачам та технічному персоналу. Формально школа знаходилася на місцевому бюджеті та мала статус національної, однак, судячи з записки, ніяких коштів на її утримання не виділялося. Щоправда, навесні 1923 р. школі було виділено 10 десятин землі, 7 з яких було розорано та засіяно зерном, придбаним на кошти окріно [16, арк. 11-14].

На початку 1926 – 1927 навчального року Молочанська медична школа опинилася на межі закриття. Раднарком УСРР визнав її установою загальноукраїнського значення, що призвело до зняття її з місцевого бюджету, однак прийняти на державне утримання відмовився. Але школа все ж таки вижила. Судячи з її розрахункових документів за 1927 – 1928 навчальний рік, її все ж таки прийняли на місцевий бюджет. Про це свідчить кошторис видатків школи, загальна сума якого складає 10596 крб.31 коп. [17, арк. 25-32].

Висновки. В досліджуваний період на території Мелітопольського округу спостерігається тенденція зростання мережі закладів професійної освіти. Ця ланка системи освіти була представлена різноманітними за спеціалізацією профшколами, курсами та школами ФЗУ. Умовно ці навчальні заклади можна класифікувати таким чином: індустріально-технічні, сільськогосподарські, медичні та соціально-економічні заклади. Найбільш численною була сільськогосподарська вертикаль, що пояснювалося сільськогосподарським характером Мелітопольського округу.

Наркомат освіти з метою економії державних коштів зобов'язав фінансувати діяльність професійних навчальних закладів місцеві органи влади за рахунок місцевого бюджету. Позиція Наркомату освіти щодо джерел утримання профшкіл була закріплена у «Положенні про професійну школу». Лише у виняткових випадках профшколи утримувались на державні кошти. Збільшення кількості навчальних закладів протягом 1920-х років посилювало фінансове навантаження на місцевий бюджет, в результаті чого їх реальне фінансування зменшилось. Це призвело до скрутного матеріального становища багатьох професійних навчальних закладів. В них не вистачало підручників з фахових дисциплін, технічного приладдя для виробничої діяльності. Це вважало якісній підготовці фахівців.

Деякі заклади індустріального профілю існували на кошти підприємств, а деякі утримувались за рахунок прибутків від власного виробництва. Більшість соціально-економічних шкіл належала приватним особам.

Протягом другої половини 1920-х років у системі професійної освіти Мелітопольського округу відбувалися здебільшого реорганізаційні зміни у межах вже існуючих закладів, суттєвих кількісних змін не було, але матеріальне становище більшості профшкіл залишалося важким. Отже, незважаючи на фінансові перешкоди, професійні навчальні заклади регіону відіграли вагомий роль в забезпеченні сільського господарства, промисловості та інших виробничих сфер трудовими кадрами.

Джерела та література:

1. Аносов І. П., Болотін Ю. П. Витоки шкільництва та вищої освіти в Мелітополі / І. П. Аносов, Ю. П. Болотін. – Київ : Твім-інтер, 2003. – 107 с.
2. Михайлов Б. Д. Мелітополь : природа, археологія, історія / Б. Д. Михайлов. – Запорозьке : Дикое поле, 2002. – 280 с.
3. ДАЗО (Державний архів Запорізької області). – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 74. – 459 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 174. – 330 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 210. – 541 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 290. – 493 арк.
7. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 339. – 281 арк.
8. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 101. – 63 арк.
9. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 98. – 301 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 360. – 57 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 186. – 59 арк.
12. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 381. – 36 арк.
13. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 379. – 115 арк.
14. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 156. – 250 арк.
15. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 390. – 57 арк.
16. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 86. – 27 арк.
17. ДАЗО. – Ф. 3666. – Оп. 1. – Спр. 329. – 32 арк.